

พฤติกรรมกำล้างมือและการล้างจานชาม ในชนบทอีสาน

Handwashing and Dishwashing Behavior in Northeast Thailand

วันเพ็ญ ปันราช (Wanpen Punnarach)*

อรสา กงตาล (Orsa Kongtalin)*

สุขุมล ธานีเศรษฐ์อังกุล (Sukumal Thanasate-angkool)*

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมการใช้น้ำเพื่อการรักษาความสะอาดของประชาชน โดยเน้นพฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชาม และศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมภายหลังการจัดอบรมกลุ่มแม่บ้านและผู้นำชุมชนเกี่ยวกับพฤติกรรมดังกล่าว เก็บรวบรวมข้อมูลก่อนและหลังการอบรมโดยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ และการสังเกตจากกลุ่มตัวอย่างในเขตจังหวัดขอนแก่น รวม 3 หมู่บ้าน ผลการวิจัยพบว่า พฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชามของประชาชนในช่วงก่อนและหลังการอบรมไม่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีพฤติกรรมการล้างมือและล้างจานชามคล้ายคลึงกัน คือ 1) พฤติกรรมการล้างมือพบว่า ส่วนใหญ่ประชาชนจะล้างมือเมื่อคิดว่ามือเปื้อนและโอกาสที่ล้างมือบ่อยที่สุดได้แก่ หลังจากรับประทานอาหารและเมื่อออกจากห้องน้ำ มักล้างด้วยน้ำเปล่า ไม่มีการใช้สบู่หรือสารเคมีใดๆ ยกเว้นในกรณีที่เห็นรอยเปื้อนหรือคราบอย่างชัดเจน บางครอบครัวใช้น้ำแช่ข้าวเหนียว น้ำมะนาวหรือมะนาวผ่าเป็นชิ้นบางๆ ถูมือก่อนล้าง โดยเห็นว่าสะอาดกว่าใช้น้ำเปล่าและประหยัดกว่าการใช้สบู่ 2) พฤติกรรมการล้างจานชามพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ล้างจานชามวันละ 1-2 ครั้งในเวลาเช้าและเย็น เกือบทุกครัวเรือนใช้ผงซักฟอกมีเพียงไม่ถึงร้อยละ 10 ที่ใช้น้ำยาล้างจานโดยเฉพาะ ภายหลังการล้างจานชามแล้วส่วนใหญ่มักนำไปคว่ำผึ่งแดดผึ่งลมไว้ที่นอกชายคาบ้าน โดยไม่มีการเช็ดจานชามหลังจากการล้าง.

Abstract

This research adopts action research design using qualitative methods of data collection in order to study people's ideas, beliefs, and behavior regarding the use of water for maintaining cleanliness. Emphasis is on handwashing and dishwashing behavior, and the changes in behavior after training was held for housewives' groups, village leaders and other. Data collection was done through group discussions, interviews and participation observation of sample groups in three villages of Khon Kaen province. The results of the study show that handwashing and dishwashing behavior before and after training did not differ significantly. Behavior in all three villages was similar. Usually people wash their hands only when they perceive them to be dirty, most commonly after eating and using toilet. Soaps are rarely used except where hands are dirty from oil or other clearly visible substances. Some families use water from soaked rice, lemon juice, or starfruit juice for handwashing, saying these are cleaner than plain water and are economical than soap. Most villagers wash their dishes once (after the evening meal) or twice (morning and evening) a day. Almost all households use washing powder to clean dishes, with less than 10% using detergent. After washing, dishes are left outside to dry without wiping.

บทนำ

การขาดแคลนน้ำสะอาดสำหรับอุปโภคบริโภคและการสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมที่บกพร่องเป็นสาเหตุที่จะนำไปสู่การป่วยด้วยโรคติดต่อในระบบทางเดินอาหารหรือโรคที่เกิดจากน้ำเป็นสื่อในประเทศไทยได้มีการดำเนินงานปรับปรุงสภาพสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมและการจัดหา น้ำสะอาดมาเป็นระยะเวลาานพอสมควร นับแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ผลงานด้านการจัดหาน้ำสะอาดได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งมีการจัดหาน้ำสะอาดได้ครอบคลุมร้อยละ 76.73 ของประชากร ในปี พ.ศ. 2531 แต่อัตราป่วยด้วยโรคที่เกี่ยวข้องกับน้ำและสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมยังคงเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ (นงลักษณ์ และคณะ, 2531) สำหรับการดำเนินงานจัดหาน้ำสะอาดสำหรับประชาชน ได้มีหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้ร่วมมือกันดำเนินงาน โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้ประสบปัญหาความขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภคมาเป็นระยะเวลาาน รัฐบาลและโครงการพัฒนาแหล่งน้ำภายใต้ความร่วมมือไทย-ออสเตรเลีย ได้ดำเนินการแก้ปัญหาความขาดแคลนน้ำโดยการพัฒนาแหล่งน้ำมาเป็นระยะเวลาหลายปี จนกระทั่งการดำเนินงานได้ประสบผลสำเร็จในการจัดหาและการเพิ่มขึ้นของจำนวนแหล่งน้ำสำหรับประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้น้ำอุปโภคบริโภคจนอยู่ในระดับที่น่าพอใจ แต่ทางโครงการพัฒนาแหล่งน้ำก็ได้ข้อสรุปว่า ปัญหาสุขภาพอนามัยหรือโรคที่เกิดจากน้ำเป็นสื่อในภูมิภาคนี้ยังไม่ลดลงในอัตราที่น่าพึงพอใจ (Hewison, 1989) และในการแก้ปัญหาดังกล่าว ทางโครงการพัฒนาแหล่งน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เห็นถึงความสำคัญ

ในการส่งเสริมให้ประชาชนในภูมิภาคนี้มีพฤติกรรมการล้างจานชาม ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับโอกาสในการเกิดโรคที่เกิดผลจากน้ำเป็นสื่อ (Smitasiri and Hewison, 1989)

สำหรับการรณรงค์ในการแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมการใช้น้ำในการรักษาความสะอาดสิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงคือพฤติกรรมการรักษาความสะอาด โดยเฉพาะพฤติกรรมการล้างมือและพฤติกรรมการล้างจานชาม เป็นพฤติกรรมที่สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรม ความเชื่อ ความเคยชิน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน การที่จะแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมดังกล่าวมีความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเงื่อนไขของพฤติกรรมนั้นของประชาชนว่าเกิดจากสาเหตุใด และการแก้ไขปรับปรุงหรือคำแนะนำที่ให้นั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์และสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนในชนบท สำหรับกลวิธีในการแก้ไขหรือปรับปรุงพฤติกรรมวิธีหนึ่งที่น่าจะได้ผลดีคือ การให้ความรู้แก่กลุ่มผู้นำชุมชนรวมทั้งกลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่ในการล้างจานชามโดยตรง ซึ่งก็ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน หลังจากนั้นจึงให้กลุ่มผู้นำและผู้ที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดความรู้และคำแนะนำต่อไปยังเพื่อนบ้านและประชาชนในชุมชนต่อไป (Smitasiri and Hewison, 1989)

ดังนั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลในเรื่องพฤติกรรมการล้างมือ พฤติกรรมการล้างจานชามที่ถูกต้องและตรงกับสภาพของปัญหาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในด้านของทัศนคติของประชาชนในการมองประเด็นในเรื่องของความสะอาด พฤติกรรมหรือวิธีการล้างมือและพฤติกรรมการล้างจานชามว่าเป็นอย่างไร รวมทั้งประชาชนมีพฤติกรรมการปฏิบัติในเรื่องดังกล่าวอย่างไร การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงได้ใช้แนวทางการศึกษาเชิงคุณภาพ อัน

ได้แก่ การสังเกตการณ์ การสนทนากลุ่ม รวมทั้ง การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล มาใช้ในการรวบรวม ข้อมูล สำหรับแนวทางในการแก้ไขปรับปรุง พฤติกรรมการรักษาความสะอาดให้ถูกต้อง ได้ ใช้วิธีการจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการรักษา ความสะอาด โดยเฉพาะด้านการล้างมือ การล้าง จานชาม และการจัดบ้านเรือนที่ถูกสุขลักษณะ ให้กับกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งกลุ่มบุคคลดังกล่าวจะเป็น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในครอบครัว และมีส่วน เกี่ยวข้องมากที่สุดกับพฤติกรรมการณ์ล้างมือและ การล้างจานชาม รวมทั้งยังเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ในการขยายความรู้ไปสู่ชุมชนต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

พื้นที่ศึกษาวิจัย

สำหรับพื้นที่ดำเนินโครงการคือ หมู่บ้านใน เขตชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็น หมู่บ้านขนาด 22-106 หลังคาเรือน จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่

1. หมู่บ้านที่มีประปาบาดาล 1 แห่งคือ บ้านปลาเทียม ตำบลสำราญ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้านขนาด 99 หลังคาเรือน
2. หมู่บ้านที่ไม่มีประปา ใช้น้ำบ่อบาดาล และบ่อน้ำตื้น 2 แห่งคือ บ้านเพี้ยพาน ตำบลสำราญ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้าน ขนาด 106 หลังคาเรือน และบ้านโนนสวรรค์ ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็น หมู่บ้านขนาด 22 หลังคาเรือน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและวิธีการเก็บ รวบรวมข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นความจริง มีความ หลายหลากและมีการตรวจสอบซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยจึงเลือกใช้เครื่องมือและวิธีเก็บข้อมูลหลาย แบบ คือ

1. การสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมสนทนา ประกอบด้วยสตรีกลุ่มแม่บ้านและคณะกรรมการ หมู่บ้าน จำนวนครั้งละ 8-12 คน ดำเนินการ สนทนากลุ่มจำนวน 2 ครั้งต่อหมู่บ้าน รวมผู้เข้า ร่วมสนทนากลุ่มทั้งหมด 3 หมู่บ้าน จำนวน 60 คน ใช้ระยะเวลาสนทนาประมาณครั้งละ 2 ชั่วโมง ลักษณะการสนทนากลุ่มเป็นแบบไม่เป็นทางการ โดยมุ่งเน้นให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่าง อิสระและเป็นธรรมชาติ เป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวางในประเด็นที่ เป็นหัวข้อการสนทนา ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม ณ์ในการใช้น้ำในการรักษาความสะอาด โดยเน้น พฤติกรรมการณ์ล้างมือการล้างจานชามและอุปกรณ์ ที่ใช้ในการประกอบอาหาร การสุขาภิบาลในชุมชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับน้ำดื่ม น้ำใช้ การกำจัดขยะ มูลสัตว์ รวมตลอดถึงพฤติกรรมการณ์ดูแลตนเอง เมื่อมีการเจ็บป่วย คำสนทนาทั้งหมดถูกบันทึก ลงในเทปบันทึกเสียงและการจดบันทึก สำหรับการ สนทนากลุ่มนี้จะดำเนินการก่อนอบรม

2. การสังเกต ดำเนินการโดยนักวิจัยและ ผู้ช่วยนักวิจัย เป็นการสังเกตทั้งแบบที่มีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม โดยมีการกำหนดเค้าโครงล่วงหน้า (Structured Observation) ซึ่งเค้าโครงการ สังเกตจะประกอบด้วย สภาพสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม ภายในบ้าน พฤติกรรมการณ์ใช้น้ำในการรักษาความ สะอาดของสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะ พฤติกรรมการณ์ล้างมือ การล้างจานชามและอุปกรณ์ การประกอบอาหาร พฤติกรรมการณ์ใช้น้ำเพื่อดื่ม และพฤติกรรมการณ์ใช้น้ำเพื่อรักษาความสะอาด ด้านอื่น เช่น การอาบน้ำ การซักเสื้อผ้า และการ ทำความสะอาดบ้านเรือน สำหรับการเก็บรวบรวม ข้อมูลโดยการสังเกตนี้ จะกระทำอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 24 ชั่วโมง โดยนักวิจัยและ ผู้ช่วยนักวิจัยจะเข้าไปพักอยู่ร่วมกับครอบครัว

ที่เลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยกำหนดจำนวนครอบครัวที่เป็นกลุ่มตัวอย่างสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตไว้ร้อยละ 20 ของจำนวนหลังคาเรือนในแต่ละหมู่บ้านที่เข้าศึกษารวมทั้ง 3 หมู่บ้าน จำนวน 40 หลังคาเรือน การสังเกตจะมีการจดบันทึกข้อมูล ตลอดจนถ่ายภาพไว้ด้วย และการสังเกตนี้จะดำเนินการทั้งก่อนและหลังการอบรม

3. การสัมภาษณ์ ดำเนินการโดยนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างทั้งก่อนและหลังการอบรม โดยดำเนินการไปพร้อมกันในระยะเก็บข้อมูลด้วยการสังเกต และกลุ่มตัวอย่างก็จะเป็นกลุ่มตัวอย่างเดิมกับที่เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกต ซึ่งการสัมภาษณ์นี้จะมีแบบสัมภาษณ์ที่เป็นการตั้งคำถามแบบปลายเปิด ในเรื่องข้อมูลทั่วไปของครอบครัว บ้านและสภาพสุขภาพสิ่งแวดล้อมภายในบ้าน โดยเน้นพฤติกรรมการล้างมือ การล้างจานชาม และอุปกรณ์การประกอบอาหาร

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการสนทนากลุ่ม การสังเกต และการสัมภาษณ์ นำมาสรุปประเด็นปัญหาและวางแผนกำหนดแนวทางการอบรมกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำ และประชาชนในหมู่บ้าน เกี่ยวกับพฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชาม

การดำเนินการอบรมกลุ่มแม่บ้านและผู้นำชุมชนตามโครงการวิจัย

ภายหลังการเก็บข้อมูลเบื้องต้นแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาสรุปปัญหาและวางแผนการอบรมกลุ่มแม่บ้านและผู้นำชุมชน โดยใช้เวลาในการอบรม 2 วัน เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพฤติกรรมสุขภาพกับการรักษาความสะอาด และสามารถปฏิบัติในการรักษาความสะอาดด้านต่าง ๆ ได้

อย่างถูกต้องและเหมาะสม โดยเน้นเฉพาะพฤติกรรมการล้างมือและพฤติกรรมการล้างจานชาม นอกจากนั้นยังเน้นให้ผู้รับการอบรมรู้จักแนวทางการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม และสามารถแนะนำเผยแพร่ความรู้สู่ชุมชนได้ ในการอบรมครั้งนี้มีผู้เข้ารับการอบรมรวม 45 คน ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านที่เป็นครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 หมู่บ้าน จำนวน 40 คน และผู้นำชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านอีกจำนวน 5 คน วิธีการที่ใช้ในการอบรมได้แก่ การบรรยาย ประกอบการสาธิต การอภิปรายกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระหว่างผู้เข้ารับการอบรม และให้มีการนำเสนอต่อกลุ่ม ตลอดจนมีการแข่งขันตอบปัญหาหลังการบรรยาย มีการใช้เกมส์แทรกกระหว่างการอบรม การจัดนิทรรศการ และมีกิจกรรมนันทนาการอื่น ๆ เพื่อเสริมสร้างบรรยากาศให้เป็นกันเองและก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ดีขึ้น

ภายหลังการอบรม 1 เดือน ได้มีการเก็บข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างซ้ำอีกครั้ง เพื่อศึกษาถึงผลการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมดังกล่าวที่เกิดขึ้นภายหลังการอบรม

ผลการวิจัยและวิจารณ์ผล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research Design) ซึ่งได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมการใช้น้ำเพื่อรักษาความสะอาดของประชาชน โดยเน้นพฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชาม และศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมภายหลังการจัดอบรม ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

แหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของประชาชนในหมู่บ้าน
แหล่งน้ำดื่มของประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้านส่วนใหญ่

จะเติมน้ำฝน โดยมีโถงแดงและถังเก็บน้ำฝนไว้เติมได้เพียงพอตลอดปี แต่จะมีบางครอบครัว (ประมาณร้อยละ 15) ของบ้านเพี้ยพานและบ้านโนนสวรรค์ไม่สามารถจัดหาภาชนะสำหรับเก็บน้ำฝนไว้เติมได้เพียงพอตลอดปี จะเติมน้ำจากบ่อน้ำตื้นเมื่อน้ำฝนที่เก็บไว้หมด และสำหรับบ้านปลาเซียมซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีน้ำประปาบาดาลใช้ ถ้าในกรณีที่น้ำฝนหมด ประชาชนก็จะไม่เติมน้ำประปา จะเติมน้ำจากน้ำบ่อตื้นเช่นกัน โดยให้เหตุผลว่าน้ำประปามีรสชาติไม่อร่อย น้ำบ่อตื้นเป็นบ่อขุดที่อยู่นอกบริเวณที่พักอาศัย สำหรับน้ำดื่มทั้งน้ำฝนและน้ำบ่อตื้นไม่มีการบำบัดน้ำก่อนดื่ม โดยประชาชนเห็นว่าน้ำที่ดื่มมีคุณภาพดีแล้ว เพราะน้ำใสและดื่มกันมาอย่างนั้นนานแล้วไม่เคยเจ็บป่วยหรือเป็นอะไร สำหรับภาชนะที่ใช้กักเก็บน้ำดื่มจะแยกจากภาชนะเก็บน้ำใช้และมีฝาปิด โดยจะเป็นโถงดินเผาหรือโถงมังกร ในส่วนของพฤติกรรมกรล้างน้ำเพื่อดื่ม ประชาชนมีภาชนะเช่น ชันหรือแก้ว ตักน้ำดื่มจากโถง และเมื่อดื่มเสร็จแล้วก็จะคว่ำภาชนะนั้นไว้ที่ฝาปิดบนปากโถง ภาชนะที่ใช้ตักน้ำดื่มจะใช้ร่วมกันทั้งครอบครัว ซึ่งพฤติกรรมเกี่ยวกับน้ำดื่มนี้ได้ผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของนางลักษณ์ (2533) และ Pinfold (1988) ได้ศึกษาพฤติกรรมเกี่ยวกับน้ำดื่มน้ำใช้ของประชาชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

สำหรับน้ำใช้ของประชาชนในบ้านเพี้ยพานและบ้านโนนสวรรค์ ใช้น้ำทั้งจากน้ำบาดาลและบ่อขุด การใช้น้ำของประชาชนทั่วไปในแต่ละวันนั้น ใช้ในการซักเสื้อผ้า อาบน้ำ ทำความสะอาดบ้านล้างจานชาม มีปริมาณการใช้น้ำครอบครัวละ 2 คันรถเข็นต่อวัน โดยรถเข็นน้ำแต่ละคันบรรจุถึงพลาสติกได้ 10 ถึง ๆ ละ 12 ลิตร ส่วนบ้านปลาเซียมที่มีน้ำประปาบาดาลใช้ ในแต่ละครอบครัวเสียค่าน้ำประปาประมาณเดือนละ 20-30 บาท

(ราคาค่าน้ำประปา ยูนิทละ 2.50 บาท)

แนวคิด ความเชื่อและพฤติกรรมกรล้างน้ำในการรักษาความสะอาด โดยเฉพาะพฤติกรรมกรล้างมือและพฤติกรรมกรล้างจานชามของประชาชนในหมู่บ้านที่มีและไม่มีประปานั้นมีความคล้ายคลึงกันมาก ไม่เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนเท่าที่ควร ประชาชนส่วนใหญ่ทั้ง 3 หมู่บ้านยังคงปฏิบัติตนตามความเคยชินและยึดถือความสะอาดและรวดเร็วเป็นหลัก ไม่ค่อยได้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับเรื่องของการรักษาความสะอาดเท่าที่ควร ซึ่งผลการศึกษาที่ได้มีดังนี้

1. การล้างมือ พฤติกรรมกรล้างมือประชาชนจะไม่ค่อยให้ความสำคัญหรือให้ความสนใจเท่าไรนัก เมื่อสอบถามถึงพฤติกรรมดังกล่าวประชาชนบางคนจะให้ข้อมูลอย่างตรงไปตรงมาว่า "เรื่องเหล่านี้ก็รู้ถือว่าควรทำ แต่บางครั้งไม่ได้เคร่งครัดเพราะเคยชิน" และประชาชนบางส่วนคิดว่า "เรื่องกรล้างมือเป็นเรื่องเล็กน้อย ร่างกายของตนก็คุ้นเคยกับการปฏิบัติที่ขาด ๆ เกิน ๆ ไปบ้างอยู่แล้ว คิดว่าคงจะไม่เป็นอันตรายอะไร" และเมื่อสอบถามว่าเมื่อไรจึงจะล้างมือ ผู้ให้ข้อมูลตอบว่า "จะล้างก็ต่อเมื่อมือเปื้อน" และการให้ความหมายของ "เปื้อน" ก็คือเมื่อเห็นรอยเปื้อนชัดเจน เช่น เปื้อนผงถ่าน เปื้อนฝุ่น เปื้อนน้ำมันรถ หรือเมื่อไปฉีดยาฆ่าแมลง สำหรับพฤติกรรมกรปฏิบัติในการล้างมือนั้น บุคคลที่ล้างมือบ่อยครั้งที่สุดในแต่ละครอบครัว ได้แก่ แม่บ้าน เนื่องจากแม่บ้านต้องทำงานต่าง ๆ ในบ้าน สำหรับโอกาสหรือช่วงเวลาที่แต่ละคนจะล้างมือนั้น ผลการศึกษาจะได้เหมือนกันทุกหมู่บ้านคือ เกือบทุกคนจะล้างมือภายหลังรับประทานอาหาร ยกเว้นเฉพาะเด็ก ๆ ซึ่งพบว่าถ้าผู้ใหญ่ไม่บอกให้ล้างก็จะรับประทานอาหารให้เสร็จแล้วรีบไปเล่นต่อ

โดยไม่ทันได้ล้างมือ ส่วนการล้างมือในโอกาสอื่น ๆ เช่น ก่อนรับประทานอาหารนั้นพบว่า มีเพียงส่วนน้อย คิดเป็นประมาณร้อยละ 2 เท่านั้นที่มีการล้างมือก่อนรับประทานอาหาร โดยให้เหตุผลว่า คิดว่ามือของตนสะอาดพออยู่แล้ว เนื่องจากก่อนอาหารเข้าได้ล้างหน้าล้างตาและแปรงฟันตอนตื่นนอน และมือเย็นก็มักอาบน้ำก่อนมารับประทานอาหารเย็น จึงน่าจะสะอาดเพียงพอแล้ว การล้างมือจะกระทำก็เมื่อมือเปื้อนสิ่งต่างๆ จากการทํางาน เช่น เปื้อนดิน-โคลนจากไร่นา ภายหลังจากฉีดยาหรือพ่นยาฆ่าแมลง เปื้อนถ่านหรือน้ำมัน เป็นต้น

สำหรับวิธีการหรือขั้นตอนในการล้างมือและสารเคมีต่างๆ ที่ใช้ในการล้างมือพบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 หมู่บ้านมีวิธีการและขั้นตอนในการล้างมือที่ไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ ส่วนใหญ่จะตักน้ำจากโอ่งหรือเปิดน้ำก๊อกเทราดลงไปในมือตั้งแต่ข้อมือลงไป และพบว่ากลุ่มตัวอย่างเกือบทั้งหมดล้างมือด้วยน้ำเปล่า ไม่มีการใช้สบู่หรือสารเคมีใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะในช่วงหลังจากรับประทานอาหารหรือหลังจากเข้าห้องนํามาแล้วก็ตาม ประชาชนจะใช้สบู่หรือผงซักฟอกล้างมือก็ต่อเมื่อมือเปื้อนถ่าน เปื้อนน้ำมัน เปื้อนดินโคลนหลังจากกลับจากไร่นา หรือเมื่อฉีดยาฆ่าแมลง เป็นต้น ส่วนปริมาณน้ำที่ใช้ในการล้างมือแต่ละครั้งพบว่าแตกต่างกันไปบ้าง โดยประชาชนจะใช้ขันขนาดกลาง (ประมาณ 500 CC) ตักน้ำประมาณ 1-2 ขัน เทราดที่ละมือ แล้วใช้มือทั้ง 2 ข้างถูกันไปมาประมาณ 1/2-1 นาที และใช้น้ำเทราดอีกครั้งหนึ่งเป็นอันเสร็จการล้างมือ นอกจากนี้พบว่าคนชรา พ่อบ้านและแม่บ้านบางคนใช้น้ำที่เหลือจากการดื่มหลังอาหารประมาณ 50-100 CC เทราดเฉพาะปลายนิ้วที่เปื้อนอาหารแล้วถูไปมาเท่านั้น ไม่ล้างทั้งมือ และยังพบว่าในบาง

ครอบครัวจะเอาน้ำใส่ถังให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวล้างมือ โดยจุ่มมือลงไปในถังน้ำและรับประทานอาหารเสร็จก็จะล้างมือโดยการจุ่มมือลงไปในถังน้ำใบเดิมโดยที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนน้ำอีกครั้ง การเปลี่ยนน้ำใหม่จะกระทำในการรับประทานอาหารมือต่อไป สำหรับการเช็ดมือหลังจากล้างมือ นั้น พบว่ามีเพียงร้อยละ 10 ของจำนวนครอบครัวที่เข้าศึกษาที่มีผ้าเช็ดมือโดยเฉพาะ สำหรับสมาชิกในครอบครัวใช้เช็ดมือ ซึ่งก็พบว่าผ้าเช็ดมือนั้นไม่ค่อยสะอาด จะซักเพียงสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ส่วนใหญ่ที่พบจะใช้วิธีสัดน้ำออกจากมือภายหลังการล้างมือ แล้วเช็ดมือกับผ้าถูหรือกางเกงที่สวมใส่อยู่ บางคนก็เช็ดมือกับผ้าขาม้าที่คาดเอาไว้ และบางคนก็เช็ดมือกับผ้าถูผ้าขาม้า หรือแม้แต่ผ้าเช็ดตัวที่พาดไว้กับราวตากผ้าใกล้มือนั่นเอง

2. พฤติกรรมการล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหาร พฤติกรรมการล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหารของประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ส่วนใหญ่จะล้างวันละ 2 ครั้งในตอนเช้าและตอนเย็น โดยภายหลังจากรับประทานอาหารเข้าแล้วจะเก็บจานชามและภาชนะที่ใช้ประกอบอาหารรวมกันแช่น้ำไว้เพื่อล้างในตอนเย็น และภายหลังรับประทานอาหารเช้าแล้วจะรวบรวมไว้ล้างในตอนเช้าวันต่อไป โดยบุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหารจะเป็นแม่บ้านและบุตรสาวที่อยู่ในวัยเรียน ซึ่งพฤติกรรมการปฏิบัติในเรื่องการล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหารและผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบที่ศึกษาพบจากการวิจัยนี้ได้ผลเหมือนกับที่นงลักษณ์ และคณะ (2531) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องแหล่งน้ำ พฤติกรรมและทัศนคติ : การติดตามผลการจัดหาน้ำสะอาดในพื้นที่ชนบท

วิธีการหรือขั้นตอนในการล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหารนั้น พบว่า ส่วนใหญ่จะมีการกวาดหรือล้างเศษอาหารออกจนหมดก่อน แล้วจึงล้างด้วยน้ำผสมผงซักฟอก หลังจากนั้นจึงล้างน้ำเปล่าอีก 1-2 ครั้ง มีครอบครัวเพียงประมาณร้อยละ 10 ที่ใช้น้ำยาสำหรับล้างจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหาร ซึ่งผลการศึกษาที่ได้สอดคล้องกับการศึกษาของ Hewison (1989) ได้สำรวจพฤติกรรมกรล้างจานชามของประชาชนในชนบทอีสานที่พบว่า ไม่มีประชาชนในครอบครัวใดใช้น้ำยาหรือผลิตภัณฑ์ที่ใช้สำหรับล้างจานชามทุกคนใช้ผงซักฟอกในการล้างจาน ผงซักฟอกที่ใช้จะเป็นยี่ห้อบรีสและซื้อจากร้านขายของภายในหมู่บ้านนั่นเอง และเมื่อล้างเสร็จแล้วส่วนใหญ่จะนำจานชามและภาชนะในการประกอบอาหารไปคว่ำไว้บนนอกชานบ้าน บนแผ่นสังกะสีหรือหลังฝาโอ่งเพื่อตากแดดให้จานชามและอุปกรณ์เหล่านั้นแห้ง แต่ก็ยังมีบางครอบครัวที่เก็บหรือคว่ำไว้ในตู้กับข้าวทันทีที่ล้างเสร็จ

การล้างครกและเขียง พบว่า ส่วนใหญ่จะล้างทันทีหลังจากใช้ในการประกอบอาหารแต่ละมื้อ ไม่เช่นนั้นแล้วกับจานชาม มักล้างด้วยน้ำเปล่าเท่านั้น ไม่นิยมล้างด้วยผงซักฟอก และไม่ล้างก่อนใช้ วิธีการล้างครกที่พบคือ ผู้ล้างจะเทน้ำรดลงไปบนครก แล้วนำไม้ตีพริกแกว่งไปมาก่อนเทน้ำทิ้งไปครั้งหนึ่ง จากนั้นจะใช้มือถูอีกครั้ง ส่วนใหญ่จะล้างน้ำเพียง 1-2 ครั้งเท่านั้น แล้วนำไปคว่ำไว้กับพื้นครัวข้างหรือใต้ตู้กับข้าว สำหรับการล้างเขียง ใช้น้ำเทรดลงบนเขียงแล้วเอามือถูหรือใช้มีดขูด แล้วล้างด้วยน้ำเปล่าอีกครั้ง จากนั้นจะนำไปเก็บโดยฝังไว้กับฝาบานหรือบริเวณใกล้เตาไฟหุงข้าว นอกจากนี้ยังพบว่า มีกลุ่มตัวอย่างจำนวนประมาณร้อยละ 50 ที่ไม่ล้างครกและเขียงภายหลังการใช้ประกอบอาหาร โดย

เฉพาะในกรณีที่ใช้ครกโขลกของแห้ง เช่น พริกเมื่อเทของที่โขลกออกแล้วจะคว่ำครกไว้ที่เดิม บางครอบครัวใช้เขียงหั่นอาหารบางชนิดแล้วใช้มีดขูดเขียงเพียงอย่างเดียว แล้ววางฝังเก็บเข้าที่เลย บางครั้งพบว่ามีการอบอาหารแห้งกรังติดอยู่กับเขียง

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตพบว่า พฤติกรรมกรรักษาความสะอาดของประชาชนในหมู่บ้านที่มีและไม่มีน้ำประปาใช้ไม่มีความแตกต่างกัน อาจพิจารณาได้จากวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในการกินอยู่ของประชาชนในชนบทอีสานที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อปากท้องเป็นสิ่งสำคัญ รวมทั้งต้องประสบกับปัญหาความขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้มานาน มีส่วนผลักดันให้มีความเคยชินต่อการกินง่ายอยู่ง่าย ประหยัดและไม่พิถีพิถันต่อเรื่องสุขอนามัยเท่าที่ควรมาเป็นเวลานาน แม้เมื่อสภาวะบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น การมีน้ำประปาบาดาลใช้ในหมู่บ้าน การแพร่เข้ามาของความรู้ทางด้านสาธารณสุข การมีส้วมใช้ หรือแม้แต่การโฆษณาของสินค้าในการรักษาความสะอาดต่าง ๆ ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติตามความเคยชินต่อไป ดังนั้นเรื่องของพฤติกรรมกรใช้น้ำเพื่อการรักษาความสะอาด โดยเฉพาะการล้างมือและการล้างจานชามนี้ยังคงพบข้อปฏิบัติที่บกพร่องอยู่อีกหลายประการ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงหรือการส่งเสริมทางวัตถุเพียงด้านเดียว เช่น การจัดให้มีน้ำประปาใช้อย่างสะดวกในชุมชน (หมู่บ้าน) ยังไม่สามารถส่งผลให้พฤติกรรมกรใช้น้ำในการรักษาความสะอาดของประชาชนดีขึ้นเท่าที่ควร จำเป็นจะต้องมีการปรับแนวคิด ความเชื่อหรือทัศนคติของประชาชนให้มองเห็นความสำคัญและเห็นถึงประโยชน์ของการรักษาความสะอาดและการมีสุขอนามัยที่ดีเสียก่อน เมื่อประชาชนเห็นถึงความจำเป็น

และประโยชน์ของการรักษาความสะอาดแล้ว จึงให้ความรู้และให้แนวปฏิบัติเกี่ยวกับพฤติกรรม การรักษาความสะอาดต่าง ๆ จึงจะเป็นการให้ความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน และสามารถนำไปใช้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

พฤติกรรมของประชาชนกลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านที่ศึกษาทั้ง 3 แห่ง ในช่วงก่อนและหลังการอบรมกลุ่มแม่บ้านและผู้นำชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเท่าที่ควร ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติตนไปตามความสะดวกและความเคยชินส่วนใหญ่ยังคงล้างมือและล้างจานชามด้วยวิธีที่เคยทำมาก่อน สำหรับกลุ่มแม่บ้านและผู้นำชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่เข้ารับการอบรมนั้น จากการสัมภาษณ์พบว่า มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพและพฤติกรรมความสะอาด โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการล้างมือและการล้างจานชามดีขึ้น เมื่อถามเกี่ยวกับการเผยแพร่และการนำความรู้ไปใช้ ส่วนใหญ่ตอบว่าได้มีการนำความรู้จากการอบรมไปใช้ปรับปรุงพฤติกรรมของตนเองและบุคคลภายในครอบครัว มีส่วนน้อยที่บอกว่าได้มีการนำความรู้ไปเผยแพร่หรือแนะนำต่อเพื่อนบ้าน สำหรับผู้ที่ไม่ได้นำความรู้ไปแนะนำต่อได้ให้เหตุผลว่า ไม่มีเวลาและรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่รู้จักกันอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามกลุ่มผู้เข้าอบรมได้มีการแจ้งข่าวการอบรมนี้ต่อที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนมีการตื่นตัวและสนใจพัฒนาพฤติกรรมความสะอาดอีกด้วย

ข้อมูลจากการสังเกตพบว่า มีกลุ่มตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่มีพฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชามเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นอย่างสม่ำเสมอและชัดเจน นอกนั้นพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะบุคคลที่ได้เข้ารับการอบรมบางคนเท่านั้น แม้บุคคลอื่น ๆ ในครอบครัวของผู้ที่เข้า

รับการอบรม รวมทั้งส่วนใหญ่ของผู้เข้ารับการอบรมจะยังคงปฏิบัติตนเช่นเดิม ซึ่งในประเด็นนี้อาจเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่า การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้นเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยเวลา มีปัจจัยหลายประการเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมภายในและปัจจัยด้านการรับรู้ภายในตน พฤติกรรมจะเปลี่ยนแปลงได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้และทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมนั้น ๆ เสียก่อน อนึ่ง การปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาเรื่องพฤติกรรมความสะอาดของประชาชนเป็นสิ่งที่ควรให้ความสนใจอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การให้ความรู้อย่างชัดเจน วิธีการให้ความรู้ควรเลือกใช้วิธีที่เหมาะสมกับระดับความรู้ความเข้าใจของผู้รับ มีความต่อเนื่องและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชน จึงจะก่อให้เกิดทัศนคติที่ดี ปลูกฝังความเชื่อและการปฏิบัติตามแบบดั้งเดิมที่ไม่ถูกต้อง หันมาสู่พฤติกรรมใหม่ที่ต้องได้ ในการอบรมที่คณะผู้วิจัยได้จัดขึ้นนี้ แม้ว่าจะได้มีการให้ความรู้หลาย ๆ รูปแบบดังกล่าวไปแล้ว แต่จากการติดตามผลโดยทิ้งระยะเวลาเพียง 1 เดือน อาจเป็นเวลาที่สั้นเกินไป ทำให้การเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติและพฤติกรรมยังไม่เกิดขึ้นเท่าที่คาดหวังไว้

สรุปผลการวิจัย

พฤติกรรมการรักษาความสะอาดโดยเฉพาะพฤติกรรมการล้างมือและการล้างจานชามของประชาชนในชนบท สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

พฤติกรรมกรรมการล้างมือ

พฤติกรรมการล้างมือของประชาชนในหมู่บ้านที่มีและไม่มีน้ำประปาใช้นั้นมีความคล้ายคลึงกันมาก ไม่มีความแตกต่างกันเท่าที่ควร และภายหลังการอบรมแล้ว พฤติกรรมการล้างมือมีการเปลี่ยนแปลงดีขึ้นเฉพาะผู้เข้ารับการอบรม

บุคคลอื่น ๆ ในครอบครัวผู้เข้ารับการอบรมยังคงปฏิบัติเช่นเดิม ซึ่งพอจะสรุปสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมกรรมการล้างมือของประชาชนได้ดังนี้

1. ความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการล้างมือ การตระหนักถึงความสำคัญของพฤติกรรม การรักษาความสะอาดของประชาชน โดยเฉพาะพฤติกรรมกรรมการล้างมือ

2. วิธีการและขั้นตอนในการล้างมือ เช่น การไม่ใช้สบู่หรือสารเคมีใดๆ ในการล้างมือ การล้างมือเฉพาะปลายนิ้วที่หยิบอาหาร การใช้มือวางน้ำจากโอ่ง เป็นต้น

3. การปฏิบัติภายหลังการล้างมือ เช่น การเช็ดมือกับเสื้อผ้าและกางเกงหรือผ้าถุงที่สวมใส่อยู่ การเช็ดมือกับผ้าที่ไม่สะอาด การไม่เช็ดมือภายหลังการล้างมือ เป็นต้น

พฤติกรรมกรรมการล้างจานชาม

พฤติกรรมกรรมการล้างจานชามของประชาชนในหมู่บ้านที่มีและไม่มีน้ำประปาใช้ก็ยังคงมีความคล้ายคลึงกัน และภายหลังการอบรมมีกลุ่มตัวอย่างจำนวนน้อยมีพฤติกรรมกรรมการล้างจานชามที่ดีขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งพอจะสรุปสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมกรรมการล้างจานชามของประชาชนได้ดังนี้

1. ความรู้และทัศนคติของประชาชนเกี่ยวกับการล้างจานชาม การตระหนักถึงความสำคัญของความสะอาดของจานชามต่อสุขภาพ โดยเฉพาะโรคในระบบทางเดินอาหาร

2. วิธีการและขั้นตอนในการล้างจานชามที่ไม่ถูกสุขลักษณะ เช่น การแช่จานชามไว้ก่อนล้าง การล้างด้วยน้ำเปล่า การใช้ผงซักฟอกล้างจานชาม การเก็บจานชามและอุปกรณ์การประกอบอาหารต่างๆ ไม่ถูกต้องเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

1. ในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาด้านสุขภาพอนามัยของประชาชน ของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขนั้น ควรให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมความสะอาดของประชาชนให้มากขึ้น โดยเฉพาะพฤติกรรมกรรมการล้างมือและพฤติกรรมกรรมการล้างจานชาม เนื่องจากพฤติกรรมเหล่านี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสุขภาพและการเกิดโรคที่ป้องกันได้

2. การปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาพฤติกรรมความสะอาดของประชาชน เป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ควรมีการใช้สื่อและรูปแบบการให้ความรู้ที่เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้รับและความมุ่งมั่นให้เกิดทัศนคติในทางที่ถูกต้องก่อน เพื่อจะเกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมตามมาในที่สุด

3. กลุ่มเป้าหมายที่เหมาะสมในการดำเนินงานเกี่ยวกับพฤติกรรมความสะอาดคือ กลุ่มแม่บ้าน เนื่องจากเป็นผู้ที่สามารถโน้มน้าวสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งปฏิบัติเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นกลุ่มแม่บ้านยังมีการสื่อสารและเผยแพร่ข่าวต่างๆ ถึงกันทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการได้อย่างรวดเร็ว หากอบรมให้มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ได้อย่างถูกต้องย่อมทำให้ได้ผลดีมาก

4. การจัดอบรมประชาชนเฉพาะเรื่องพฤติกรรมกรรมการล้างมือและการล้างจานชาม หรือพฤติกรรมความสะอาดเพียงอย่างเดียว อาจทำให้ได้รับความสนใจไม่มากเท่าที่ควร ดังนั้น ควรได้มีการศึกษาปัญหาต่างๆ ในชุมชน และเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนเสียก่อน จึงจะทำให้ประชาชนยอมรับและนำไปใช้ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของประชาชนในที่สุด

5. ในการศึกษาติดตามการเปลี่ยนแปลง

พฤติกรรมสุขภาพของประชาชน ควรใช้เวลาในการติดตามผลนานพอสมควร เพราะพฤติกรรมบางอย่างเกิดขึ้นโดยปฏิบัติตามกันมาเป็นเวลานาน หากติดตามสังเกตภายในระยะเวลาสั้นเกินไป อาจไม่ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงเท่าที่ควร นอกจากนี้การประเมินผลควรแยกประเมินระหว่างความรู้ ทักษะ และการปฏิบัติออกให้ชัดเจน จะทำให้เห็นแนวทางในการพัฒนาแก้ไขพฤติกรรมเหล่านั้นได้ชัดเจนขึ้นด้วย

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้อยู่ภายใต้โครงการสนับสนุนพฤติกรรมการใช้น้ำเพื่อรักษาความสะอาดของประชาชนในชนบทอีสาน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการสนับสนุนการพัฒนาแหล่งน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้ความร่วมมือไทย-ออสเตรเลีย คณะผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

- นงลักษณ์ ธัญญะวานิช. 2533. การประเมินโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสตรีในงานน้ำสะอาดและสุขาภิบาล. ใน **พฤติกรรมสุขภาพ**, หน้า 261-271. ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, เพ็ญจันทร์ ประดับมุข และจรรยา สุทธิสุนทร, บรรณาธิการ. นครปฐม: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นงลักษณ์ ธัญญะวานิช และคณะ. 2531. รายงานการวิจัยเรื่อง แหล่งน้ำ พฤติกรรม และทัศนคติ: การติดตามผลการจัดหาน้ำสะอาดในพื้นที่ชนบทจังหวัดยโสธร. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Hewison, Kevin. 1989. **A survey of dishwashing behavior in the Northeast : the potential for hygiene education.** Khon Kaen : Northeast Village Water Resource Project Report No. 135.
- Pinfold, John. 1989. **A hygiene intervention study.** Khon Kaen: Northeast Village Water Resource Project Report No. 48.
- Smitasiri, Suthiluk and Hewison, Kevin. 1989. **A one-day discussion on Northeastern culture and cleanliness.** Khon Kaen: Northeast Village Water Resource Project Report No. 153.